

Серце не навчити

Юрій Федькович

Повісточка

Жили в нас в горах два парубки товариші, а що вже буйні та хороші собі були, той на папері не спишеш, — такі вже хороші були сі два легіні. А до того ще як уберуться, бувало, у кармазин та в жировані порошниці та стануть собі гостинцем гуляти, то дівчата якраз усі у вікнах. "Що ти, дівко, там забула?" — кричить мати на ввесь рот, а донечку мов прикував до вікна. "Ненечко, ох ненечко люба, най хоть надивлюся!"

А легіні наші мов не видять, що дівчата в'януть. Понасувають кресаки на мальовані свої брови, кинуть голови д горі, мов лицарі які, возьмуться поза шию та сміються нищечком з бідних дівчат. А кресаки були в тих двох парубків такі, що кождий вартував ретельно коло 500 срібних, коли не більше: такого золота, пав та червінчиків було на їх! Як, бувало, зустрінешся з ними, то аж за очі вхопишся, так засіяють!..

Вечір дав бог тихий та милий, — сказано: клечальної неділі. Гульки на базарі сьогодні не було, славне парубоцтво проходило гостинцями та сутками, а дівчата позбігались у громадки та яли вишниками співати, щоби, знаєте, легіням жалю завдати, а вже нікому так, як сим двом, що як ходять так ходять попри їх ворота, і боком на них не глянуть. А місяць так і сіяє понад красними та високими нашими горами!

— Чого ти так засумував, Василю? — став один легінь другого питати. — Чи не болить тебе знов голова?

— Або мене коли голова боліла? — каже другий.

— А учора, йдучи з Ріжі, не боліла тебе голова?

Василь почервонів трохи, а за хвилику й каже:

— А як тобі у Ріжі Гинцаришина Олена сподобалася? Правда, що козир-дівка?

— Дівчина на цілу Буковину! — каже Іван. — Гадаю за тиждень старости слати.

Василя мов на паль хто посадив би.

— І я гадаю, — каже. — старости посилати.

— Як собі, братчику, любиш! — умкнув Іван та й стис плечима.

Василь ще дужче осердився:

— Таже, — каже, — оба, чей, з нею не оженимося?

— Оба, правда — ні, але я то знаю, що ожениюся з нею.

— А чому ти, чому не я?

— Тому не ти, — каже Іван, не тративши ані раз доброї волі, — бо я старший, і дівка моя має бути!

— Коли ж бо вона мене любить, — каже Василь, а сам аж кипить.

— А я її люблю, — каже Іван, мов кам'яний.

— Або най так буде, — каже Василь, — як дівка пристане.

— І так ні, — став Іван спроволювати говорити. — Олена буде моя!

— Хіба мене не буде! — кремснув Василь.

— На таке я зараз пристаю, — відвернув Іван смішком. — Ходім та поміряємося: хто виграє, того й дівка буде.

— Ходім! — крикнув Василь.

— А чим, ножами чи пістолетами? — питає Іван.

— Чим хоч! — верещить Василь. — А Олена буде моя!

— Та вже побачимо, — рече Іван, — як нам лицарське щасте послужить. Гайда!

Пішли в чагір... Але доки на місці стануть, скажу вам ще по словечку про їх.

Іван і Василь — були се два багатирські сини із Соколія.

Батьки їх були собі сусіди, а вони товаришували собі ще змаленьку і страшно любилися, — бувало, ні кроку один без другого.

Іван був хмурий, невічливий і дуже фудульний; бувало, й гуляти не хоче, а коли піде на базар — то лиш про Василя, щоби дещо не попацив, бо Василь, знаєте, опалистий та швидкий, мов та полемінь у печі, а як, бувало, розсердиться, то гатить топірцем — не питає, чи голова, чи руки, чи ноги. Багато він уже біди з-за сього мав, а якби не Йван, то хто знає, що був би ще пацив, а так Іван уже його пантрує, як око своє в голові. Хоть Василь похопиться, бувало, щоби кого по-своєму попобити, то Йван уже вирве йому залізною своєю рукою топорець з рук, а його возьме силою та поведе домів. Але ж бо й Іван, знаєте, не був з тих святих. Як, бувало, возьме собі що в голову, то гадає, що таки на його мусить бути, аби не знати що, — дуже упертий був. Лиш за тільки його хіба можна пофалити, що за правдою, бувало, аж гине, аж топиться. Умерла раз на Соколію бідна вдова, а шестеро дрібним сиротам не лишила нічого, як одним одну коровину, та й узяв піп за похорон. Іван каже до тата:

— Дедю, дайте мені одну корову!

— А тобі нащо? — питає старий.

— Вам не питати нащо. Коли маєте дати, то дайте, а ні, то не допитуйте багато.

— Возьми собі, сину! — каже старий.

Іван займив корову сиротам, а попа з димом пустив, — згорів на шкрум...

Ще одно вам розкажу.

Тримав на ріці один жид красний лужок, а Іванова сестра позбирала одної неділі усі дівчата та гай на той луг у квітки. Але жид возьми та пішли своїх посіпаків, щоби дівчат грабувати. От постягали з них ба опиночки, ба коралі, ба монества, ба пояси, ба баюри, доста того — посмішили дівчат. Одокія прибїгла домів без опинки, плаче, голосить, каже, що піде топиться, а Іван сміється. "Так тобі треба, — каже, — най тобою не носить по жидівських лугах, коли й в лісі, й на нашій царині є цвіту доволі!" ...Восени найшли жида здохлого в лісі; хтось його там прив'язав до ялиці та й лишив. Хто це був такий, не знаю, але далеко від Івана він не утік.

При усьому тому мав він таке чисте серце, як один чистий діамант; гніву і зависті не було в нім за мак-зерно. За отця-матір був би й гадині в очі штрик. А побратима свого Василя беріг, як око в голові, аж доки не нагабало його то нещасливе кохання, що вже не одному чоловікові віку укоротало...

У нашому чагорі є красна велика поляна, покрита шовковою травою та усілякими цвітами; тут наші парубки поставали.

— Стріляй! — каже Іван.

Василь стрілив. Лиш фоя посипалася з ялиці, а Іванові нічого не сталося.

Іван засміявся; звів скалки, пістоля загриміло — а з Василевого плеча почуріла кров по тоненькій сорочці рантуховій, що сестричка усіма шовками та загірськими ліліточками повишивала.

Іван заток пістоля за ремінь, а сам пішов до Василя — слеза йому в очах закрутилася.

— Видиш, брате, — каже, — треба нам сього було?

— Зав'яжи мені руку, — каже Василь, спершися на дерево, — бо починаю ослабати.

А кров, бачите, так грає косицями.

Іван здоймив собі боржій шовкову хустку з шиї, приклав лісової губки до рани та й зав'язав.

— Ходім, — каже, — тепер додому, я тебе підведу.

Пішли мовчки. Але недалеко хати каже Василь:

— Олена тепер твоя!

— Авжеж, — каже Іван, — по-лицарському праву моя.

— Я без неї не можу жити, брате Іване!

А се так жалісно промовив, що аж трохи не сплакав. Іван стис плечима.

— Попрощаймося, брате, — став Василь далі казати, а сльози йому, як град, гарячі по тварі покотилися, — попрощаймося, братчику! Двадцять років ділилися ми лихом і добром, двадцять років беріг ти мене, як свою душу. Дякувать тобі, братчику. Прощай мене!

Обнялися, поцілувалися, сплакнули та й розійшлися. За Василя ніхто більше не чув — пропав, як під землю впав. Одні казали, що втопився, другі казали, що пішов у опришки, ба деякі казали навіть, що пристав до угорського війська. Будемо видіти, а тим часом ходім до старої Гинцарихи...

Федора Гинцариха була собі багачка на все село, але не сиділа вона в селі, тільки у потоці, у Ріжі. Мала вона там побиті хати та й мешкала собі, мов яка вельможна. А дочка в неї, дочка! — чорнобрива, кароока, а на личку, мов полонинська рожа молоденька. Стара, бувало, дує на неї, як на дорогий камінь, де коралі красні, де уставки мудрі, де киптар уписаний, де пояс славний — Олена все дістала. Стара убере її, бувало, як ляльку, та й посадить під образи коло віконця: "Тут тобі, донечко, — каже, — сидіти, а не коло печі вештаться. Личенько згорить".

Але полювали раз над Ріжею два легіні: Іван і Василь.

— Е, що! — каже Василь до Івана. — Годі, ходім домів! Щось мені сьогодні не йде під кріс.

— Ходім, — каже Іван, та й пішли. Але не учинилися вони ще в потоці, аж тут здоймився вітрець, звіяв хмарку до хмарки, та й ні з сього, ні з того став дощик росити. А наші стрільці навіть без сердаків.

— Що робитимемо? — питає Василь.

— Хіба повернім до Гинцарихи та пересидимо, заки дощик перейде, — каже Іван.

Повернули. Стара приймила їх любенько, бо зроду щира була, а часом то любила й забавитися. Наші легіні не були від того.

Але тут інше сталося. Олена, скоро побачила Василя, то аж ув'яла, як та квіточка на сонці, а Іван, уздрівши Олену, аж упрівав. От таке-то тутки подіялося, та й то за одну минуточку.

Дощик попійшов трошки та й став. Небо знов чисте стало, як дзеркало; гори дишуть усіма запахами, — красно, любо, мило.

Парубки попрощалися, пішли, а удова їх випроварила аж за ворота. "А що, — питає жартиком, — котрий з вас шле старости?"

Легіні усміхнулися, подякували старій та й пішли мовчки Ріжею. Сказали собі "добраніч" та й розійшлися.

Се діялося в суботу. В неділю стрілялися наші парубки, а в понеділок, знаєте, був у Гинцарихи молодший брат Василів та й дав Олені знати, щоби вона на його надії не мала. "Ми, — каже, — з Іваном мірялись: я пройграв — а ти будеш Іванова. Але не забувай про того Василя — ти його ще колись побачиш, а сим часом бувай здорова!"

Післанець лишень сказав своє та й пішов, а Олена в плач, у голос:

— Ох, Васильку мій! ох, Василечку мій! ох, Василиченьку мій!

— Годі, годі, любко моя! — каже стара, а сама так і журиться. — Годі, донечко моя, бо головка болітиме, та ще на личку мені змарнієш, годі, щебетушечко моя!

— Нащо мені краси, нащо мені личка мого рум'яного, коли Василечка нема? Ох, вайльо, вайльо!

— Бідо ма бо з тобою, дівко! — стала стара нарешті сердитися. — Або Йван, може, не кращий від Василя, або, може, не однакі багатирі?

От так сумувала Олена цілий тиждень; навіть і до церкви в неділю не йшла, але вимкнула в городі стебельце васильку, сіла собі під калину та й в одно плакала та тулила-пригортала зіле до свого гарячого серденька.

Під полудне летить служниця, що за ворітьми стояла, що духу в хату.

— Газдине, — каже, — до нас старости йдуть! Стара шурхнула з постелі в кліть, щоби хоть перебратися, бо з жури за дочкою навіть не перебиралася сьогодні, — .. а сама вже така рада, господи! "Що ж, — гадає собі, — віддам мою одиначку за хорошого парубка, то й минеться її туга".

Пішла в хату. Старости привіталися, поцілували її в руку.

— А раді гостям, паніматочко?

— Добрим людям хто ж не рад би? — каже стара. — А яка щаслива година вас принесла? — а сама сіла собі в образи.

— Приніс нас, паніматочко, сивий кінь до вашеці на поклін від князя молодого до двора золотого.

А самі уклонились тричі. Стара зараз пристала, доньки навіть не питаючи. Хотіла — не хотіла бідна Олена, подавала увечір рушники; а взимі відігралося й весілля.

Привіз Іван свою молоду жінку до себе, а сидів він далеко уверху. Що вже його старі не тішилися, господи! Коли б були могли, то би були свою молоду невістку в образи посадили та як до святої молилися — так її любили. Але що ж? Олена як сумує, так сумує. Бувало, лиш вийде в садочок, вимче стебельце васильку та й пестить коло серденька, тільки їй і радості було. Або сяде, бувало, під запашною крислатою ялицею та як зачне співати! Аж пташка в лісі втичне, слухаючи її, такий тото голосочок мала. Співає і плаче, а сама, сердешна, бліда, бліда!

Іван був і досі неввічливий, а тепер ще гірший став — мов крига леду студеного: ні доброго слова з його не почути, ні ради, ні поради. От хіба тільки в його розривки було, що стане, бувало, під явором на обочі та придивляється світу божому. От тогді ніби трохи повеселішає, ти б сказав — той чистий полонинський вітер тугу його розвіяв або перед сонечком ясним, що у синіх високостях сіяло, горе його розтопилось і, як віщун наш любий каже:

Сховалося у серці лихо,
Як звір у темному гаю...

А в хаті сяде собі кінці стола, зіпреться на руку, засумує, потемніє, а далі як устане, як удариться по полах руками, як вдихне тяженько! — та й вийде, мов п'яний, надвір. А стара ненька плаче; "Синку, Іванчику мій золотий, чому ти такий нещасливий? Знала я тобі стан козацький дати, та не знала я тобі доленьки впрохати!" Такої стара, бувало, заводить, а невісточка її прехороша сидить собі в городчику та стебельце васильчику до серденька горне.

Дав господь і Николая святого діждатися. У нас храм. А красно та любо на божому світі! Пташки щебечуть, що чоловік аж сам себе не чує, зелені ліси ялинові позацвітали та припорошили шовкові трави, мов золотим маком. Цвіти та цвіти, цвіти та цвіти, та запахи, та радощі, а Путилівка-річка бринить по білому камінню — ти б гадав, що срібло розсипалось та задзвеніло. Мило, весело! Лиш у Івановій хаті сум, мов у домовині. Стара куди кинеться — плаче:

"Синку мій, Іванчику мій! Іди, — каже, — хоть до тещі на храм, може, межи людьми розважишся. Іди, любчику мій".

— Піду! — каже Іван, а сам аж чорний,, так змарнів. — Піду; збирайся, жінко, підемо обоє.

Зібралися, пішли. Стара випровадила їх аж у плай, вернулася, плаче. А далі як припаде до образів, як стане поклони бити, як стане рустити! "Господи, — каже, — господи милосердний! Коли нема вже моїй дитині ліпшого, талану, то волю я його поховати — легше мені буде!" Кроваві сльози почуріли з темних її очей.

А молоді ідуть собі плаєм — нічичирк. А пташка так щебече гаєм, аж просить: "Співайте, співайте, люде, з нами — дивіться, як красно дав господь милосердний, — співайте!" А квіточки, що краєм процвітають, собі просять: "Любіться, обніміться, люде! Обгорніться чистою любов'ю — от як ми!" А самі пригорнуться одна до одної, мов справді вони обіймаються. А бджілка манесенька гуля та гуля собі плаєм, та в одно гуде: "Ану, люде, ану подивіться на мене! Адить, я з кожної чічки мід збираю; збирайте

ж і ви — світ сесь солоденький, — збирайте!" А кобилечка невеличка собі виспівує та вигукує в зеленій траві: "Ану, люде, ану! Годі журиться, ану лиш погуляточки, погуляточки по світові божому — от як та от як!" А сама як підскочить собі, як знов заспіває — аж дзвонець-зіле у траві зашумить!

Іван повеселішав трошечки.

— Олено, серце! — каже. — Коли нема мені від тебе ні словечка любого, то заспівай хоть! Вона зараз і завела:

Гей, засвіти, місяченьку,

Да й ти, зоре ясна!

А в лузі, в лузі,

У лузі пшениця —

Там дівчина прекрасна.

Пшениченьку дожинає

Та угору поглядає:

Гей, чи високо

Да чи далеко

Сивий сокіл підлітає?

Літає він да літає,

В квартирочку зазирає:

"Гей, сію руту,

Да сію руту, —

Гой, подай, мила, руку!"

"Рада б тобі ручку дати,

Та боронить стара мати:

Узяла мати

Нелюба до хати —

Годі рученьку дати".

"Да відсунься, моя люба,

Да відсунься від нелюба!..

Зайду я з луга,

Та заб'ю нелюба,

Да як того голуба!"

Ще голосочок прекрасної сеї співанки відбивався гаєм — ти казав би, кожде дерево співало з безталанною молодичкою, аж тут цуп! — Василь стоїть перед ними. Увесь у золоті, а сам красний, красний! — ще кращий, як був, лиш що поблід трошки на личку. За ременем пістолета та насаджувані ножі.

Молоді стали. Василь протяг руку:

— Як маєшся, брате Іване? Здоров?

— Здоров, славити бога! А ти?

— Здоров, друже мій.

Та й поцілувалися.

— А се де ти дотепер був? — став Іван питати.

— Був я, пане-брате, в Угорщині в опришках; старшував на сто хлопців, — гадав забуду своє кохання. Годі! Тепер вернув до тебе довідатись, як живеш. Значно по тобі, що нещасливо. А Олену пізнав би хто сьогодні, що то вона? Не коротай, пане-брате, віку молодого — віддай її мені!

— Жартуєш, Василю!

— О, я вже давно забув, що тото жарт! Я напrawdę кажу: віддай мені Олену!

Іван засміявся, а в Василя уже й ніж у руках блиснув. Іван вихопив і собі ніж — пустилися один на одного, мов ті тигриси молоді. Страшно було дивитись, як вони боролися, довго не пізнати було, чий верх. Аж тут пістоля — грим! Кров бризнула у три косиці, Василь повалився до землі, а Олена, мов нежива, на його. Як оба товариші боролися, то вона вихопила своєму чоловікові з-за ремня пістоля та хотіла йому в груди, але чи їй дуже рука тряслася, чи що — не trafiла свого чоловіка, але Василя, — а Іван усе те видів.

Упав Василь та й лежить. Іван схилився, здохмив його на руки та й заплакав.

— Братику, братику мій, як рідний! — ми оба нещасливі!

А Василь ані ворухнеться. Добре утрапила.

Пообтирався далі Іван, узяв товариша на руки, заніс у чагір та й накрив зеленим віттям ялиновим.

— Вopівночі, — каже, я прийду та тебе поховаю... Ходім, жінко!

Під полудне стали у старої Гинцарихи, тихо, гейби нічого не було; лиш сорочка на Іванові закривавлена трохи, більш нічого.

* * *

Гостей повнісінька хата, — а хата в Гинцарихи була нова, просторна; музики грають, а наші молодята сидять собі за столом, сказано — у тещі. Олена біла-біла, мов та стіна, а Іван такий веселий, що зроду його ніхто, може, такого й не бачив. Стара теща лиш повертається у хаті та в долошки плеще, така рада.

— Зятеньку, дитино моя люба, голубе мій сизий! А оце чого тобі сорочечка покривавлена? — .А сама хоче мов-то обтирати приязними своїми рученьками.

— Лишіть, нене, — каже Іван, — не обтирайте! Се кров з ясного молоденького сокола.

— Убив сокола, та пір'я нам не приніс, щоби ми собі кресаки пообтикали, — стали другі парубки казати, що там у храму були.

— Питайте жінки! — промовив Іван грімко, а сам аж підскочив. — Питайте її, чому вам пір'я не намикала: не я убив сокола, а вона.

Олена встала та хоче виходити з-за стола.

— Сиди, ані руш! — крикнув Іван.

Стара в плач.

— А оце, — каже, — я тобі мою донечку на тото дала, щоби ти так з нею обходився? Ох, головко моя нещаслива! Ох, дитино моя безталанна!

Іван обернувся до парубків:

— Позвольте, браття, най вам одну казку скажу.

— Просимо, просимо! — обізвалися усіма.

Іван став розказувати за якихось двох парубків товаришів, як вони одну дівку оба полюбили, як вони з-за неї стрілялися, як один пішов у опришки, — геть-геть розповів усю свою долю, нібито він якої казки каже, а нарешті обернувся до своєї тещі:

— А що ви, нене, казали б з такою жінкою учинити?

(Що ніби на свого чоловіка стріляє.)

— Я би такій жінці казала відразу голову врубати, як тій гадині, без суду, без права.

Топорець лиш блиснув, а Оленина голова покотилася по столові. Іван штрик через стіл. Пропав.

* * *ї

Ніч ясна була та тиха, місяць сіяв серед неба, зорі плакали, а Йван копав у чагорі гріб; стояв над ним та й думав. Далі нарубав самим тим топірцем, що своїй жінці голову стяв, зеленого віття смерекового, вистелив яму, розкрив Василя, зложив легесенько до гробу, поплакав над ним, а відтак поклав те пістоля, що його застрілило, а друге, що з його раз в лісі на міру стріляв, товаришеві на груди та й промовив:

— Маєш, — каже, — братчику, пам'ятку навіки! Я не забарюся!

Накрив його знов зеленим віттям, засипав яму та й пішов.

Третьої днини витягли його рибарі аж коло Тюдева з Черемшу та й дали старій знати, щоби йшла ховати свого єдинчука.

Не прийшла стара мати: як учула — таки впала на порозі, без душі. Лиш сестричка Одокійка побивалася над братчиком, а старий дедик давав порядок дома.

Господи, що плакали парубки, як Івана до гробу спускали!.. Але я сього не запам'ятав, бо то ще тоді діялося, як Буковина волоська була. От що чув від других, те й вам розповів.

(1862)